

szemle

Lehet-e világtörténetet írni?*

Az ismertető zavarba jön, ha meg szeretné határozni Romsics Ignác *A 20. század képes története* című, több mint 500 oldalra terjedő, mintegy két-kilós könyvének műfaját. Tankönyvnek nem mondható, mivel a szerző nem tanegységek szerint rendezte el a szöveget, és a megkívánt pedagógiai előírásoknak sem felel meg. Mindazonáltal bárki megállapíthatja, hogy a könyv akár a középiskolák utolsó évében, akár a felsőoktatásban tananyag lehet. Biztos, hogy nem tudományos igényű feldolgozás, mivel nem jelöli meg a forrásait, nem állítja, hogy új történeti összefüggéseket tárna fel. Akarva-akaratlan mégis ezt teszi. A kötet nincs ellátva bibliográfiával, név- és tárgymutatóval, ám a 20. század kutatóinak mégis hasznára lehet térképeivel, grafikus adatközlésével, a történetben fontos szerepet játszó, hosszabb-rövidebb szövegidézeteivel. Nem utolsósorban összefüggésrendszerével, amely új gondolatokhoz vezethet. Népszerű feldolgozás lenne?

Nagy a valószínűsége, hogy a munka valóban népszerű lesz, de ugyanakkor a szokásos népszerű összefoglalások színvonalát messze meghaladja. Népszerű a jellege egyszerű, közérthető nyelvezete, valamint a Rubicon mint kiadót dicsérő, nagyszerűen összeválogatott és elrendezett gazdag képanyaga és más illusztrációi következtében. Mivel azonban a szerző nemcsak tényeket, adatokat és eseményeket közöl, hanem egyúttal rendszerez és elemzéseket is szembeállít egymással, végeredményben eljut a 20. század koherens történeti ábrázolásához, és ezért, ha jól olvassa

* Romsics Ignác: *A 20. század képes története. Magyarország története – Világtörténet*. Rubicon Könyvek, Budapest, 2007. 503 p.

valaki a szöveget, olyan képet kap a 20. századról, amelyet eddig nem kapott.

Először is azért mondható újszerűnek a szöveg, mert az olvasó valóban világtörténetet tart maga előtt, amelyben a történelem nem szűkül le Európára. Jóllehet a század első felére nézve a feldolgozásban még Európa, illetve a nyugati világ problematikájára helyeződik a hangsúly, ez nemcsak azért érthető, mert abban az időben Európa és Észak-Amerika valóban domináns szerepet töltött be a világban, de azért is, mert – ugyanebből az okból – a világ e részére vonatkozik a legtöbb ismeretanyag és feldolgozás. Az időben előrehaladva az európai történettel szemben egyre nagyobb teret kap a többi kontinens és a többi civilizáció. Tanúi leszünk a világ kitérülésének, az egész történet átfogó összefüggéseinek és a felemelkedőben lévő civilizációk küzdelmeinek. Nem olyan régen a centrum–periféria fogalmi páros kizárólag a nyugati világot foglalta magába, mára azonban kérdéssé vált, hogy vajon hány centrumról (pólusról), és hozzájuk képest miféle periféria(k)ról lehet szó.

Másodsor, a könyvet az a ritkán tapasztalható szemlélet jellemzi, amelyben a magyar történet nem valami elzárt szigetként jelenik meg, hanem az egész részeként. Ez azért dicséretes, mert a magyar történet önmagában véve nem értelmezhető. Ez távolról sem jelenti, hogy magyar történeti kérdéseket ne lehetne önmagukban kutatni és feldolgozni, de az ország sorsának titkát csak nagy összefüggésekbe ágyazva lehetséges igazán feltárni. Egyébként ugyanez a helyzet ma már nemcsak a kis országok, de a nagyok, sőt a legnagyobbak esetében is. A világ ugyanis nem csak kitérülkötött, de a részei össze is fonódtak. Magyarországra nézve ebbe az összefüggésrendszerbe ma már nemcsak Közép-Európa és Európa mindenkori helyzetei és jelleményei tartoznak bele, de története elválaszthatatlan attól is, ami Amerikában és Ázsiában történik. Még a belpolitikai csatározásokat se mindig lehet izoláltan vizsgálni, mivel ezek is sokszor kapcsolódtak és kapcsolódnak a kontinensen, illetve a világban végbe ment nemzetközi, külpolitikai, pénzügyi, külkereskedelmi, szervezeti és ideológiai folyamatokhoz, amelyekről Magyarország nem szakadhat el.

Újszerű Romsics feldolgozása annyiban is, hogy szakít a történetírás mindenfajta belső preferenciájával, és nem kísérletezik azzal, hogy mindent egy lapra téve, az ember történetét kizárólag az egyik vagy egy másik mutató segítségével ábrázolja. Ebben a szövegben nem uralkodik el sem a gazdaságtörténet, sem a társadalmi struktúrák története, de ugyanígy nem jut elsőbbséghez a politika vagy a szellem története sem. A szerző vélhetően úgy látja, hogy végtére is ugyanazok az emberek, ugyanazok a rétegek, csoportok gazdálkodnak, küzdenek saját társa-

dalmi megbecsülésükért, mint amelyek politizálnak, választanak, vagy éppenséggel gondolkodnak és alkotnak. Ezért az olvasó itt komplex világtörténettel találkozik.

A meghatározó gazdasági, kulturális stb. vonulatoknak egészen belül van bizonyos autonómiájuk, megvan a saját, a többitől elkülönítetten előadható történetük, és ezek a történetek engedelmessé válnak egy bizonyos logikának is. A belső logikának megfelelően Newton és Einstein nem cserélhető fel az időben, a gőzenergiát nem volt lehetséges hamarabb feltalálni, mint a szövőszéket, Keynes újliberalizmusa nem előzhetette meg Ricardo tanait, és Picasso se lehetett volna az, aki lett, az európai festészet évezredes előzményei nélkül. Végző elemzésben azonban mindegyik idézett alkotó a maga korában élt, és amire jutott, az megfelelt kora általános (gazdasági, társadalmi, politikai, szellemi) viszonyainak és az általuk támasztott követelményeknek, hogy miután feladatát teljesítette, a maga részéről hatást gyakoroljon az egészre, vagyis a jövőre is. Ha tehát valaki világtörténetről beszél, úgy ezeket a komponenseket egységben kell bemutatnia, és Romsics kétségtelenül ezt teszi.

Vajon sikerült-e a tiszteletre méltó ambíciókat, és főként a hozzájuk társítható elvárásokat minden vonatkozásban kielégíteni? Látatlanba le lehet fogadni, hogy nem teljesen sikerült. Már hogyan lenne olyan olvasó, aki érdeklődésének megfelelően különböző hiányokat fog észlelni. Biztosan lesz, aki nélkülözi Skandináviát; másvalaki többet szeretne olvasni Dél-Amerikáról vagy Indiáról, esetleg Kínáról. Lesz, aki sajnálni fogja, hogy a zenéről nem tud meg többet, és lehet, hogy más az építészetről szeretne teljesebb képet kapni. Mindezt és még sok egyebet fel lehet venni a kívánságlistára, a lista teljesítése azonban még egy, talán nem ennyire vaskos kötetet, esetleg pótkötetet kívánna meg.

Ha lesz valaha ilyesfajta kiegészítés, a bővítés több irányban történhet, amelyek közül hármat megemlítek. Az egyik a már említett Skandinávia, amelynek a története azért szerfelett tanulságos, mert előnyösen eltér a kontinens többi részétől. A második kiegészítés Magyarország közvetlen környezetének története. Utóbbi vonatkozásban Romsics sem tudott teljesen megszabadulni a régi magyar beidegződéstől, amely fontosabbnak érzi a francia vagy a német történetet, illetve egyáltalán bármit Ausztria–Magyarország teljes, tehát a csehekre, horvátokra stb. kiterjedő belső történeténél, a későbbiekben pedig a Magyarországot övező Ausztria, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, illetve az országot ma körülvevő országok történeténél. Rövidebben azt is lehet mondani, hogy a magyar szemléletben minden fontosabb, mint Közép-Európa, ahol élünk. Romsics feldolgozásában az övezet már nem teljesen mostoha,

de még nem is az érdeklődés egyik centruma, aminek – szerintem – lennie kellene. Hasznos lenne végül a nagy freskót egy olyan tablóval kiegészíteni, amely a társadalmak különböző összetevőinek a küzdelmeit mutatja be az egyenjogúságért, az elismertetésért. Ebbe a kategóriába tartoztak a szavazattal nem rendelkező munkások, a parasztok, a nők, a „fiatalok”, az el nem ismert felekezetek hívei, az etnikai kisebbségek, az állam nélküli nemzetek. Történetük kétségtelenül a világtörténet része.

A kérdés tehát végeredményben abban áll, hogy vajon a szerző jól szelektált-e? A magam részéről a fent megfogalmazott kívánságok ellenére azt gondolom, hogy Romsics Ignác helyesen választotta meg a kulcskérdéseket, azokat a helyzeteket, csomópontokat, amelyek alapján a 20. század világtörténete és benne a magyar történet értelmezhető. Ezek a súlypontok a könyv szerint: az első világháború és következményei, a gazdasági világválság, a második világháború és a kétpólusú rendszer, végül pedig ennek megszűnése és az új világrendszer kialakulása körül találhatók meg. Ugyanezek a világtörténet mellett a magyar történelem töréspontjai is.

Éppen azért elmondható, hogy a könyv lapjain a világtörténet tárul fel, mert Romsics e csomópontoknak megfelelően rendszerez, vagyis úgy rendszerez, ahogyan maga a történet tette, és a feldolgozója számára előírja. Ezáltal megválaszolja azt a kérdést is, hogy vajon egyáltalán lehetséges-e manapság egyetemes történevről beszélni, és a világtörténetet meg lehet-e írni. Anélkül válaszolja meg egyébként, hogy a kérdést feltenné. Nem akarja azt a látszatot kelteni, hogy történetfilozófiai megoldást kínál. Nem is kínál, hanem egyszerűen csak világtörténetet ír. Nem felel meg tehát annak a régi követelménynek, amely szerint ki lehet, és ezért ki is kell mutatni az emberi élet örök fejlődéstörvényét, amelyet azután minden helyzetre alkalmazni lehet, mi több, a jövőt is meg lehet általa fejteni. Romsics se a természeti törvényeket nem akarja az emberi társadalom mozgásformáira ráerőltetni, amivel August Comte óta jó néhány kísérleteztek, se a társadalmi vagy humán törvényt nem próbálja megfejteni, miként Hegel, Marx, Ortega Y Gasset és a frankfurti iskola jeles tudósai tették. Még csak fejlődéstörvényről és fejlődésről sem beszél.

Mit tesz valójában? Végigkísér egy válságkorszakot, amely a 20. század elejétől kezdve lépésről lépésre, és úgyszólván kikerülhetetlenül elvezetett az első világháborúhoz. Ezt követően bemutatja a háború és az elrontott béke káros következményeit, amelyeket Európa és a világ mármár felszámolt, hogy a válságot meghaladó lépések mégis beleverszenek a megint csak fatalitásként megjelenő gazdasági világválságba, amelyből viszont az út egy még kiterjedtebb és még károsabb eseményhez, a második világháborúhoz vezetett. Új, minden korábbinál súlyosabb em-

beri és anyagi veszteségek, új válság, de hamarosan új, és ezúttal a korábbinál tartósabb sikeres periódus következett.

A második világháború után az emberek valóban megoldottak egy sor problémát. Nemcsak annyiban, hogy a fejlett világ még fejlettebb lett, de úgy is, hogy a második világháborút követő emelkedésnek része az addig függésben élő nagyvilág, az úgynevezett gyarmati övezet felszabadulása, továbbá egy újabb világméretű konfliktus elkerülése és az évszázadokkal előbb megálmodott, az 1920-as években már a politikában is körvonalazódó európai egység fokozatos megvalósítása. Az amerikai és a szovjet pólus szembenállása és örökös marakodása, valamint a helyi konfliktusok okoztak ugyan sok fejtörést és kellemetlenséget, de mégis úgy tűnt, hogy a történet, alapjában kiegyensúlyozott erők által befolyásolva, a javuló jelenből a még szebb jövő felé mutat az egész emberiség élete szempontjából.

A kötet jóvoltából azonban az is világossá válik, hogy az ember történetében a mindenkori megoldások magukba foglalják a jövőendő válságos periódus csíráit is. Az 1970-es évektől kezdve voltaképpen más sem történt, mint hogy a világ különböző befolyásos erői és a világszervezetek szinte naponta azért léptek fel, hogy a kitörőben lévő válság fúriáit megfékezzék. Olaj- és nyersanyagválság, a pénzrendszer felborulása, a terroristák megjelenése, a közel-keleti konfliktusok elszaporodása és elmélyülése, a felszabadult gyarmatok gyengélkedése, az új afrikai államokban a törzsi és más indokokkal kirobbanó háborúk, kegyetlen és ésszerűtlen diktatúrák garázdálkodása, éhínség és más borzalmak borítottak árnyat az idilli képre, amelyet Európában már-már örökösnek hittek.

A boldogságról szőtt ábrándokat még egyszer fellobbantotta, és sok gondolkodót valóságos eufóriával töltött el a szovjet pólus szétporlása és eltűnése, mert azt lehetett hinni, hogy a demokratikus eszmék egyszer s mindenkorra győzedelmeskedtek minden, ellenük berzenkedő diktatórikus és regresszív erő felett. Ez a vélekedés azonban elég gyorsan elvesztette racionális alapjait. A szovjet befolyási övezetből kiszabadult országok súlyos problémákkal szembesültek, mert az intézményes és jogi szempontból gyorsan és könnyen bevezetett demokratikus berendezkedés gazdasági és mentális feltételei nem jöttek létre. Elszaporodtak a véres konfliktusok, civilizációk közötti összeütközésekre került sor, fellépett a világméretű terrorizmus. Kiderült, hogy a hatalmas, az egykori gyarmatokról Európába bevándorolt, illetve Keletről Nyugatra vándorolt tömeg integrálása szinte egyetlen országban sem sikerült.

Mindezek tetejében megfeneklett a „jóléti társadalom”. A politika már nem fejlődésről, hanem a „fenntartható fejlődésről” kezdett beszélni, de ma már erről is inkább hallgat, és e szlogen helyét a „reform” és a kiiga-

zítás vette át. Ehhez még, a kötetet záró 2002-es évet követően, hozzájött az USA által lefolytatott két „misszió”, az afganisztáni és az iraki beavatkozás kudarca, ami nem a demokratikus erőket szilárdította meg, hanem a nemzetközi problémákat súlyosbította. Ráadásul evidenciává vált amiről tudósok, expolitikusok és közéleti szereplők 1972 óta hangosan beszéltek: a Föld fenyegetettsége nem rémálmom, nem intellektuális rémület csupán, hanem minden másnál ijesztőbb valóság, amelyet már a politika sem kerülhet meg.

Nos, dióhéjban ezt a világtörténetet mondja el a kötet. Summázatát aligha tekinthetjük optimistának. A 20–21. század négy nagy válságot ismert meg, de ha az 1914–1945-ös periódust egynek tekintjük, és ezt okkal meg is lehet tenni, úgy kettővel számolhatunk. Az első esetben a negyedik, a második esetben a második nagy válságperiódusban élünk. Közben volt egy lélegzetvételenyi szünet az 1920-as években, és volt egy nagyjából békés és az életszínvonal általános emelkedését magába foglaló hosszabb periódus. Vagyis az emberi történet úgy hömpölygött az idővel együtt, mint bármikor korábban. A tudósok, elemzők, közéleti szereplők, politikusok megoldottak egy válsághelyzetet, és elvetették a magvait egy újabb válságnak. Mégis vannak nagy különbségek a mára kialakult és a mindenkori korábbi helyzetek között. Az egyik abban áll, hogy a válságnak is, a megoldásban közvetlenül érdekelt köröknek is jóval több a szereplője, mint bármikor korábban volt. A mai játszmában már nem egy, nem két pólusnak, de több pólusnak és sokkal több résztvevőnek osztottak lapot. A másik nagy eltérés abban áll, hogy míg a múltban a véletlen az eseményekben főszerepet játszott, jelenleg a kiút keresése nagy tudatossággal történik, még ha az eredményt sajátos, esetleg pillanatnyi érdekek erősen befolyásolják is.

Kiderül a kötetből még egy fontos történeti tanulság. Egy adott időbeli ponton több irányban nyílik út. Ezek között választani kell, és ha a választás megtörtént, akkor a választott úton lehet csak haladni, vagy jó esetben mellékösvényt lehet kiigazításként keresni. Több megoldás között választhattak például a győztes hatalmak 1919-ben és 1945-ben is, amiről a megelőző javaslatok és a viták tanúskodnak. Végül azonban megkötötték magukat egy irány mellett, és a továbbiakban, bár kerestek, mellékösvényt nem találtak. Nem lehetséges viszont „nagy ugrást” tenni, amiről mind a szovjet, mind a Mao-féle kínai kísérlet tanúskodott, de hátramenetbe se lehet kapcsolni, mert a múlt mindörökké múlttá vált, és a meghaladott viszonyokat lehetetlen újjáteremteni. A nemzetiszocialista és a fasiszta állam néhány vonatkozásban – többek között amikor a „föld”, illetve a területi politikát állította a középpontba – múltidéző megoldáso-

kat keresett, és ebbe mindkettő belepusztult. Hiábavaló tehát a nagy neki-buzdulás a lehető leggyorsabb eredmény eléréséért, ha annak nincs meg az alapja, mert a jelenből a jövő felé nyíló utak közül csak olyat lehet eredményesen választani, amelynek a feltételei és kiindulópontjai már létrejöttek a jelenben. Kontraproduktív azonban az olyan kísérlet is, amely a múlt iránti nosztalgia alapján keres kiutat, mert ezáltal nemcsak hogy a jelen problémáira nem tud reagálni, de az irracionálist próbálja racionalizálni.

A gazdag eseménytörténeten, az ugyancsak magvas adatközlésen, a tanulságos statisztikai adatokon túl Romsics Ignác magyar és világtörténete a fenti gondolatokkal is gazdagabbá tesz.

Ormos Mária

Kisebbségek és a nemzeti újjászületés*

Tanulmánykötetek szerzői, szerkesztői többnyire tisztában vannak a műfaj nehézségeivel. Ahhoz, hogy egy kötet ne csupán véletlenszerűen egymás mellé rendezett egyéni írások sora legyen, hanem annál több, egy-egy problémát valóban körüljáró, sok szempontból vizsgáló, hasonlóságokat és különbségeket felvillantó, hangsúlyozó mű, nem elég a látzólagos tematikai egység. Szükséges az is, hogy a választott téma valóban kellően koherens legyen, és a szerzők ne csupán saját, egyénileg folytatott kutatásaik eredményeit tárják az olvasók elé, hanem azok el is rendeződjenek egy tágabb kontextusban és értelmezési keretben.

Jelen terjedelmes tanulmánykötet, amely tizenöt szerző tizenhárom írását tartalmazza, sokéves kutatásokra épül. Témája a különböző totalitárius ideológiákhoz, ebben az esetben a két világháború közötti radikális jobboldalhoz való kisebbségi viszony Romániában, Magyarországon és Szlovákiában. A szélesebb kitekintés és a sokrétűbb összehasonlítás érdekében a szerkesztők a szűk, lényegében Kárpát-medencei perspektívát próbálták némileg kitágítani, és Délkelet-Európát (ebben az esetben Nagy-Románia keleti határvidéke mellett tulajdonképpen az egykori Jugoszlávia Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott részeit) is beemlíteni az elemzésbe. Lényegében tehát az 1918 végén szétesett Magyarország területe adja a kötet fókuszát, jól illusztrálva ennek az egykori államalakulatnak a sokszínűségét is.

* Mariana HAUSLEITNER–Harald ROTH (szerk.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel und Südosteuropa*. IKG Verlag, München, 2006. 360 p.